

УДК: 332.1:338:631.1

Речка К. М., к. е. н., доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет
rechkanegerey@gmail.com

ЗМІСТ І РУШІЙНІ СИЛИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. У статті розкрито зміст понять «економічний розвиток» та «економічне зростання». Виявлено головні рушійні сили, які впливають на економічне зростання сільського господарства. Розглянуто фактори впливу на розвиток сільського господарства в цілому. Проаналізовано типи економічного зростання. Досліджено та доведено, що економічне зростання можна розглядати у якості основного показника розвитку і добробуту країни. Виявлено, що сучасне аграрне виробництво є результатом довготривалого економічного зростання і розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, сільське господарство, фактори впливу, агро-виробники, агрогосподарства, державна політика.

JEL code classification: E20, Q10, Q13

Rechka K.M.,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Tavria state agrotechnological university,
rechkanegerey@gmail.com

TABLE OF CONTENTS AND MOTIVE FORCES OF ECONOMY GROWING AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Summary. Problem definition. The purpose of this article is to reveal the content of the concepts of economic development, study the factors of its growth, as well as the relationship of economic growth and development of agriculture.

Research results. The problem of ensuring high-quality economic development in Ukraine and in the world is gaining momentum due to the global exacerbation of socio-economic and financial problems. Indeed, the dynamics of economic growth gives us a description of the development of the national economy, its place on the international scene. On the basis of its data, there is an opportunity to draw conclusions: on the standard of living of the population, about how the problem related to the resource constraints being solved. Support for economic development, its rates at an optimal and stable level, is among the main long-term goals of the government of any country in the world, as part of its economic policy, which has been observed over the past decades.

Economic development of agriculture includes both a key task - not only the preservation and restoration of the fertility of agricultural land, but also its improvement. The latter is one of the most important factors that significantly influences crop production and yields. Therefore, the restoration and improvement of soil fertility is one of the most important tasks in the agricultural system and strategic management of agricultural production development.

Conclusions. Considered questions about the driving forces of economic growth and agricultural development give reason to assert that for a market economy characterized by predominantly spontaneous development. It is argued by scientists that in a market economy the activity of any economy, its products and efficiency is estimated by the market. And this means that the transition to the market excludes artificial support of inefficiently operating enterprises. By its nature, the market economy is self-supporting and therefore involves comparing the proceeds from the sale of products (services) with the costs of its production. The consequence of it may be profitability or loss-making production. To achieve the first one is possible only on condition of independence, economic interest and responsibility of each participant in the production process, strict adherence to the regime of economy at all its sites. Thus, it is right to say that economic growth is a fundamental economic problem facing all states. According to the dynamics of economic growth, characterize the national economy, judge the standard of living of the population, how the problem of resource constraints is solved. Economic growth can be considered as the main indicator of development and improvement of the country.

Key words: economic growth, economic development, agriculture, factors of influence, agricultural producers, agrarian economy, state policy.

Постановка проблеми. В сучасних умовах однією з найважливіших соціальних проблем, є проблема економічного зростання країни, до якої привернута увага політиків та провідних наукових діячів економічної науки.

Проблема забезпечення якісного економічного розвитку в Україні та світі набирає актуального значення через глобальне загострення соціально-економічних і фінансових проблем. Адже динаміка економічного зростання дає нам характеристику розвитку національної економіки, її місце на міжнародній арені. На основі даних динаміки економічного зростання є можливість зробити висновки: про рівень життя населення, про те, як відбувається вирішення проблеми, пов'язаної з обмеженістю ресурсів. Підтримка економічного розвитку, його темпів на оптимальному та стабільному рівні входить до основних довготермінових цілей уряду будь-якої країни світу, як складової його економічної політики, що спостерігається впродовж останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побудові ефективних моделей зростання й розвитку економіки, пошуку механізму забезпечення їх дієвості, розробці програм зростання й розвитку національної економіки присвячена значна кількість досліджень і публікацій таких вітчизняних вчених, як: Л.Безчасний, В.Геєць, А.Гальчинський, І.Крючкова, А.Чухнова, Л.Федулова. Проблеми економічного зростання розглянуті та досліджені в працях закордонних вчених, а саме С. Кузнец, Є. Домара, Р. Харрода, Р. Солоу. Фахівці наголошують на необхідності вирішення фундаментальних проблем національної економіки шляхом повного використання наявного національного багатства.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття змісту понять економічного розвитку, дослідження факторів його зростання, а також взаємозв'язок економічного зростання і розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Поняття «розвиток» є універсальним і використовується практично у всіх науках. Його зміст визначається як процес переходу від старого, існуючого якісного стану до більш досконалого, від простого до складного. Розвиток – це прогресивний рух, удосконалення певних

об'єктів, суб'єктів, явищ і процесів. Відповідно зміст терміна «економічний розвиток» у цілому, сільського господарства, зокрема, можна визначити як процес удосконалення існуючого стану економіки, перехід до вищого її якісного стану, рівня. У цьому аспекті поняття «розвиток» стосується всіх рівнів економіки, починаючи з первинних виробничих ланок і закінчуючи світовою (міжнародною) економікою. Розвиток первинних виробничих ланок є першоосновою удосконалення всіх подальших рівнів економік, оскільки вони є агрегованими величинами, сукупністю економік первинних виробничо-господарських ланок.

У науковій і навчальній економічній літературі поряд з терміном «економічний розвиток» широко застосовується і така дефініція як «економічне зростання». Останнє у більшості випадків розглядається в контексті розширеного економічного відтворення. Воно охоплює безперервне відновлення техніко-людської системи виробництва, життєвих благ, середовища існування людей, екології тощо. В залежності від кількісних результатів виокремлюють просте й розширене відтворення. У ряді випадків має місце й «неповне» відтворення, при якому обсяги виробництва менші, ніж у попередньому періоді. Цілком очевидно, що економічне зростання – це збільшення обсягів виробництва матеріальних благ і послуг, тобто їх розширене відтворення. Останнє може бути досягнуто екстенсивним чи інтенсивним шляхом, а частіше всього їх поєднанням. Економічне зростання на інтенсивних (інноваційних) засадах є водночас економічним розвитком, а на екстенсивних не є таким. А тому некоректним є думки тих науковців, які вважають, що «економічне зростання – це не тільки збільшення обсягів випуску, а й розвиток економіки» [2, с. 68].

З огляду на викладені вище положення можна сформулювати такий висновок. Дефініція «економічний розвиток» характеризує процес відтворення з точки зору інноваційних змін, підвищення його якості. Це збереження живої і уречевленої праці, а відповідно, більш ефективніше і повне задоволення потреб людей в умовах обмежених ресурсів. До речі, перехід до більш розвиненого економічного явища чи процесу може іноді супроводжувати

тися без зміни його кількісних масштабів. Ін-акше кажучи, більш висока якість компенсує зменшення кількості, або: двічі зроблено те, що зроблено краще. Підвищення якості, зрозуміло, потребує додаткових витрат. Але вони, як правило, більш ефективні, ніж витрати на збільшення обсягів виробництва за даної якості. Економічне зростання – це розширене відтворення, збільшення обсягів виробництва. І тут не ставиться питання про те, на яких засадах воно досягнуто, екстенсивних чи інноваційних.

Слід звернути увагу, що сучасне аграрне виробництво є результатом довготривалого економічного зростання і розвитку людської цивілізації. При цьому впродовж багатьох віків ці процеси відбувалися повільно і у відносно тривалі періоди часу були непомітними. Але, починаючи з 50-х років ХХ ст. і нині вони суттєво прискорились і здійснюються переважно на інтенсивно-інноваційних засадах. Він, як правило, супроводжується зростанням обсягів виробництва, підвищенням його економічної ефективності.

У цьому зв'язку важливим є питання щодо з'ясування підвалин відносно потреби збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. На перший погляд, відповідь очевидна: така необхідність є. Але, як відомо, для деяких економічно високорозвинених країн світу притаманна проблема «надвиробництва» сільськогосподарської продукції і відповідного прийняття їх урядами різних заходів щодо скорочення площ сільськогосподарських угідь, квотування обсягів виробництва тих або інших видів продукції. Саме тому відповідь на поставлене питання потребує різного підходу: найбільш узагальненого, глобального; окремого регіонального об'єднання національних економік (наприклад, країн-членів ЄС); окремих країн на тому чи іншому етапі їх розвитку.

Почнемо з планетарного масштабу. Необхідність економічного зростання і розвитку сільського господарства, насамперед на інноваційних засадах, очевидні. По-перше, збільшується чисельність населення. По-друге, зростають його потреби (закон зростання економічних потреб, їх якісна зміна та ускладнення структури). Потреби, як відомо, є вихідною умовою і сенсом виробництва. Виробництво є джерелом задоволення зростаючих

економічних потреб. Відповідно до змін кількості потреб, їх структури змінюються обсяги і структура аграрного виробництва. У кінцевому підсумку останнє вирішально впливає на динаміку потреб і головне є джерелом їх задоволення. Від цього залежать якість і спосіб життя людей, рівень їх добробуту. В-третьє, усі не відновлювальні природні ресурси все більше вичерпуються. Саме це диктує необхідність їх раціонального використання на базі впровадження у виробництво нових видів техніки і технологій, інновацій в організацію й управління підприємством.

Це особливо актуально для сільського господарства. Тут інтенсифікація практично єдиний напрям збільшення обсягів виробництва. Адже земля в планетарному масштабі як виробничий ресурс сільського господарства (сільськогосподарські угіддя) не є результатом людської праці. Її площа просторово обмежена природою. Водночас потребує критичного сприйняття положення деяких науковців про те, що земля – це своєрідна частка природи, її «...неможливо вільно відтворювати» [9, с. 5]. «Земля належить до категорії невідновних природних ресурсів...» [4, с. 5]. Безумовно, чимало природних ресурсів, передусім корисні копалини, є не відновлюваними, вичерпними. Земельні ресурси в планетарному масштабі і щодо окремих країн в існуючих умовах просторово обмежені. І в цьому сенсі їх неможливо «вільно» відтворювати. Разом з тим земельні ресурси, що вже використовуються, можна і необхідно постійно відновлювати й навіть поліпшувати за рахунок використання відповідних агротехнічних та економічних факторів, які впливають на родючість землі. І в цьому розумінні вона «відновлювальний» природний ресурс. Наукою й практикою доведено, що можна підвищувати, поліпшувати родючість ґрунтів.

Актуальність питання інтенсифікації сільського господарства, у т.ч. за рахунок підвищення родючості земель, посилюється тим, що в силу дії різних чинників, урбанізації зокрема, зменшуються у світі площі орних земель. За даними вчених, «Тільки за останні 25 років обсяги ріллі скоротилися вдвічі» [10, с. 79]. Така негативна тенденція притаманна більшості країн світу. Не є виключенням з цього правила сільське господарство Укра-

їни. За роки незалежності площі сільськогосподарських угідь України зменшилися з 41,4 млн. га на кінець 1990 р. до 36,4 млн. га на кінець 2015 р. (на 5 млн. га або на 12,1%) [8, с. 67].

Важливо також врахувати актуальність для України проблеми високого рівня розораності землі. За даними науковців, в Україні показник сільськогосподарської освоєності території становить 72%, а розораності сільгоспугідь 54%. А це одні з найвищих у світі показників [13].

Останнього часу спостерігається посилення таких процесів як глобальні зміни клімату, нестабільні природно-кліматичні умови ведення сільського господарства. Зростає численність населення Планети.

«Значна частина вчених дійшла висновку, що чисельність населення Землі досягла або навіть перевищила ту критичну межу, за якою планета не в змозі забезпечити без втрат для свого існування швидко зростаючого населення» [10, с. 522].

Звідси витікає однозначний висновок – збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у всьому світі і практично в кожній країні на екстенсивних засадах неможливо. Залишається один напрям – розширене відтворення на інтенсивно-інноваційній основі, тобто інтенсифікація аграрного виробництва об'єктивно необхідна. У цьому розумінні подальше його економічне зростання і розвиток є тотожними процесами.

Економічний розвиток сільського господарства включає у якості ключового завдання не тільки збереження й відновлення родючості земель сільськогосподарського призначення, але і її поліпшення. Останнє є одним із найбільш важливих факторів, який суттєво впливає на обсяги виробництва продукції рослинництва, її урожайність. Тому відновлення і підвищення родючості ґрунту є одним із найважливіших завдань у системі землеробства і стратегічному менеджменті щодо розвитку сільськогосподарського виробництва.

Отже, потреба економічного зростання і розвитку в сучасних умовах щодо практично всіх видів сільськогосподарського виробництва – очевидна. І тут логічно виникає питання щодо рушійних сил і факторів цього процесу.

Почнемо з визначення змісту і класифікації останніх.

У словнику іноземних мов термін «фактор» [лат. factor – виробляючий] має декілька визначень. Науковці справедливо вказують на ту обставину, що, по-перше, фактор – це рушійна сила, причина будь-якого явища, процесу або їх суттєва ознака. По-друге, теорія факторів, що розглядає історичний розвиток як результат взаємодії різних і однаково важливих за своїм значенням факторів. У контексті економічного розвитку дефініцію «фактор» (або «чинник») доцільно визначити як причинно-наслідкову залежність. Тобто один процес (подія, явище) породжує другий і передусє йому в часі. Перший є причиною, другий – результатом, наслідком. Тут маємо аналогію з дією об'єктивних економічних законів. Якщо йдеться про фактор як діючий, причинно-наслідковий процес, то йому притаманні такі ознаки: об'єктивність і усталеність (стійкість); масовість і істотність; повторюваність [5, с. 47].

До загально визнаних положень з тематики факторів розвитку аграрного виробництва є те, що цей процес знаходиться під впливом певних чинників. У сукупності вони утворюють систему взаємопов'язаних і взаємозалежних факторів. Саме тому є потреба формування ефективної комбінації факторів впливу на економічне зростання і розвиток сільського господарства. Економічна «вагомість», тобто значимість окремих факторів не однакова. Але було і залишається дискусійним питання щодо виокремлення ключового фактора в системі факторів впливу на економічне зростання і розвиток сільського господарства.

Класифікація факторів впливу на останній може бути різною, узагальненою і більш конкретною. Це залежить від мети і напряму дослідження, яке проводить науковець. Для нас важливо виокремити три групи факторів. По-перше, внутрішньогосподарські, тобто ті, які знаходяться в сфері дії первинних виробничих одиниць. Головні з них: техніко-технологічна оснащеність підприємства; його розміри; структура виробництва; менеджмент; соціальна складова. По-друге, фактори макроекономічного рівня. Вони не піддаються впливу з боку агрогосподарств. Пріоритетним з них є загальний стан ринково-підприємницького середовища і аграрна політика держави в широкому розумінні цього поняття

(передусім якість господарського права, цінова і кредитна політика держави, підтримка нею доходів агропідприємств тощо). По-третє, проміжні фактори, які поєднують мікро- і макрорівень. Насамперед це ключовий фактор впливу на прибутковість – собівартість продукції і такі фактори впливу на ринкові ціни як різні об'єднання агровиробників.

У даному теоретичному розділі для нас важливо визначити вплив людського фактора на економічне зростання і розвиток виробничо-господарської діяльності в цілому і в сільському господарстві зокрема. Для цього узагальнимо відомі питання економічної теорії. Як вже зазначалося нами, будь-яке виробництво включає матеріальні і людські фактори (техніко-людська система). Останній – це людина зі своєю робочою силою, яка володіє нею і поєднується з речовими умовами на певному робочому місці, приводить їх у дію, тобто здійснює процес праці. Загальновизнаним є положення про те, що оскільки людина створює, приводить у дію й удосконалює техніко-технологічну складову виробництва, то вона є головною продуктивною силою суспільства. Тобто, в кінцевому підсумку «економічне зростання і розвиток» – це результат діяльності людей, їх наукова і господарська діяльність.

Що ж саме спонукає людей до економічного розвитку, а відповідно прояву ними сумлінного і творчого ставлення до господарської діяльності? Спробуємо дати відповідь на

поставлене питання.

Філософи традиційно вважали, що джерелом будь-якого прогресивного розвитку, його рушійною силою є «єдність і боротьба протилежностей». Більше того, це один із головних законів діалектики. На найбільш високому рівні узагальнення з цим варто погодитись.

Якщо виходити з того незаперечного факту, що в кінцевому підсумку виробничо-господарська діяльність людей не самоціль, а засіб задоволення їх численних економічних потреб, то їх зростання і є головною рушійною силою економічного розвитку.

Потреби – це об'єктивна необхідність людини в споживанні матеріальних і духовних благ, природних сил (сонячне світло, повітря, земля і т.д.) для свого існування і життєдіяльності. У складі системи потреб важливе місце займають економічні потреби, які задовольняються продуктами виробництва. Усвідомлені людиною її економічні потреби знаходять свій прояв в економічних інтересах та поставлених цілях, конкретних завданнях і діях, їх реалізації у виробничо-господарській діяльності. Економічний інтерес лежить в основі спонукальних мотивів, є мотиватором щодо господарської поведінки людини, рівня прояву нею сумлінного і творчого ставлення до праці та її результатів.

Схематично це можна подати у вигляді таких залежностей (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Рух сегментів зв'язку потреб і господарської поведінки.

Джерело: розроблено на основі досліджень автора

Викладені положення є загальновизнаними в економічній літературі. Однак вони мають високий рівень узагальнення, а тому потребують конкретизації.

Відносно людського чинника, як головного суб'єкта господарювання, виробничого ресурсу, то на конкретному робочому місці раціональне і ефективне використання живої й уречевленої праці та якість продукції в значній мірі визначаються ставленням праців-

ника до виконання ним виробничо-господарських функцій. Воно, у свою чергу, визначається соціально-економічним станом працівника.

Історії відомо три головні типи соціально-економічного статусу останнього: власник-господар виробничої одиниці (засоби й результати праці знаходяться в його власності); раб; кріпосний селянин; найманий працівник. Очевидно, що кожний з них неоднаково від-

носитися до виконання своїх виробничо-господарських функцій, тобто їх інтереси суттєво відрізняються. Загальновідомо, що робітницька праця найменш ефективна і не сприяє економічному зростанню і розвитку. Навпроти, суттєво його гальмує.

Найбільш сприятливою для економічного зростання і розвитку взагалі і сільського господарства зокрема, є таке положення людини, в якому уособлюється єдність суб'єкта власності, господаря і працівника. Про це йдеться в подальшому. Тут відмітимо одну обставину, на яку науковці не звертають належної уваги. Позитивна дія чинника тотожності власності і праці проявляється і в натуральних господарствах. У ньому самореалізується мотивація збагачення і відповідно до раціонального і ефективного господарювання. Такий, образно кажучи тримірний суб'єкт господарювання об'єктивно проявляє сумлінне і творче відношення до праці. При цьому воно самореалізується без впливу зовнішніх чинників, тобто на пряму має місце зв'язок потреб і інтересів людини. Розширене відтворення дає можливість більш повно задовольняти потреби власника натурального господарства (які до того ж зростають) і членів його сім'ї. Економічне зростання і розвиток в основному самозабезпечується. У цьому зв'язку доречним є визначення давньогрецького філософа Ксенофонта (учня Сократа) предмета «Ойкономії» як науки «...за допомогою якої люди можуть збагачувати господарство, а господарство... є все без винятку майно...» [3, с. 85].

У ринковій економіці інтерес власника-господаря до економічного зростання і розвитку суттєво посилюється. Зумовлено це двома факторами. По-перше, збагачення в натуральній формі обмежено споживанням виробленого в натурі. Збагачення в грошовій формі, як свідчить практика, «безмежно». Гроші, певна їх сума є результатом минулої господарської діяльності і джерелом її розширення і розвитку. І це є більш ґрунтовним стимулом до економічного зростання і розвитку будь-якої господарської діяльності. По-друге, суб'єкти ринкової економіки є відкритими щодо ринкового середовища в цілому і других господарюючих суб'єктів. При цьому усі вони не тільки взаємодіють і доповнюють один одного, але й конкурують між собою.

Головна перевага конкурентної системи господарювання полягає в тому, що поряд із матеріальним інтересом діє такий поширений мотиватор економічного зростання і розвитку як загроза економічного банкрутства. Вона спонукає кожного економічного суб'єкта ефективно господарювати. Вони змушені вести постійний пошук можливостей для підвищення конкурентоспроможності інакше ними скористаються конкуренти і витіснять їх із ринку. Принагідно зазначимо, що економічна (відповідно і юридична) відповідальність товаровиробників є не менш дієвою, ніж матеріальна заінтересованість.

У світлі вищевикладеного можна констатувати, що для ринкової економіки характерними є два мотиватори економічного зростання і розвитку: економічна заінтересованість і економічна відповідальність. В обох випадках йдеться про їх об'єктивність.

Стосовно економічної зацікавленості власників-господарів первинних виробничих одиниць, то в ринковій економіці, як справедливо вважають науковці, діє об'єктивний економічний закон «максимізації прибутку» або «підвищення прибутковості»: «...прибутковість усіх товарних господарських одиниць є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. У певному розумінні ринкова економіка і прибутковість її господарських одиниць – поняття ідентичні. Оскільки прибутковість – це закономірний, об'єктивний, масовий і повторюваний процес щодо ринкової економіки в цілому і первинних ланок зокрема, то її можна класифікувати як економічний закон» [5, с. 13].

Стосовно підприємств, які використовують найману працю, очевидним є той факт, що створена найманим працівником додана вартість повинна перевищувати його заробітну плату. Тобто наймані працівники мають створювати додаткову вартість, яка після реалізації товару отримує форму прибутку. В іншому разі найм працівників для роботодавця втрачає сенс. У цьому зв'язку доцільно навести слова М. Туган-Барановського про те, що «Капіталістичне підприємство має собі на меті – давати власникові підприємства найбільший прибуток на затрачений капітал... В прибутковості полягає вся суть і мета капіталістичного підприємства» [12, с. 219-221].

І головне, притаманна ринку досконалої

конкуренції тенденція до максимізації прибутку і мінімізації витрат щодо усіх видів товарів є однією з найбільш позитивних сторін ринкової економіки. «Чим більшим є ...дохід, тим краще досягнута мета діяльності господарства. В умовах вільної конкурентної боротьби при капіталістичному способі виробництва це знаходить свій прояв у максимізації додаткової вартості, гонитві за надприбутками чи іншими ефектами, для чого необхідне встановлення панівної позиції на ринку за рахунок нарощування конкурентоспроможності підприємства та збільшення частки ринку» [10, с. 747].

Виробничо-господарська діяльність у сільському господарстві, як зазначалося в роботі, має певну специфіку. Однією з головних відмінностей є те, що ключовою організаційно-правовою формою тут є агробізнесові господарства переважно сімейного типу. У цьому зв'язку деякі науковці вважають, що «для такого підприємства метою функціонування є добробут родини, який не вичерпується грошовим доходом. Розповсюджене уявлення, що підприємець завжди прагне до максимізації свого прибутку, для аграрного сектора в чистому вигляді неприйнятне. Сімейне фермерське господарство, на відміну від інших галузей економіки, не може значно скоротити кількість зайнятих в агровиробництві, оскільки головна робоча сила – це родина, яку неможливо звільнити у відповідь на зміну кон'юнктури ринку. Мобільність аграрної праці досить низька, а отже досить низька можливість скоротити будь-яким чином витрати на володіння» [1, с. 149].

Натомість є й протилежна точка зору: «Економічна природа *сільськогосподарських підприємств*, як і будь-яких інших підприємських формувань, зобов'язує їх підпорядковувати стратегію і тактику своєї діяльності головній меті – максимізації прибутку» [6, с. 25].

Перевищення витрат над доходами (виручкою) в умовах ринку є причиною збитковості підприємства, яке не має ніякої перспективи й неминуче стає банкрутом. Тому в кожного товаровиробника об'єктивно зароджується економічний інтерес до прибутку, його право на прибуток й адекватно при збитковому виробництві повною мірою формується його ж відповідальність за збиток [11].

Вважаємо найбільш прийнятною точку зору тих науковців, які стверджують, що господарська діяльність у сільському господарстві має специфіку. Вона, у свою чергу, надає особливість прибутковості щодо усіх агропідприємств, сімейного типу, зокрема. Останні можуть функціонувати безприбутково, а нерідко зі збитком. У той же час, якщо сімейне агрогосподарство є агробізнесовим (товарним), то в умовах конкурентного ринку отримання і максимізація прибутку є головною умовою розширеного відтворення на екстенсивних, а тим більше інтенсивно-інноваційних засадах. Тут ми не враховуємо державну підтримку сімейних господарств. Якщо вона відчутна, то вони можуть функціонувати й без отримання прибутків. Тим більше це відноситься до частково агробізнесових господарств. У цілому ринкова економіка – це така система господарювання, якій притаманна конкуренція між товаровиробниками за споживача. Жорстка конкуренція товаровиробників об'єктивно змушує кожного з них здійснювати навіть не просто розширене відтворення, а відтворення на інтенсивно-інноваційних засадах. Це потребує чималих коштів. Одним з головних їх джерел є використання прибутку (повністю чи частково), його капіталізація. Хто з них цього не робить, відстане в економічному аспекті та може збанкрутувати [5, с. 16-19].

Зіставлення різних точок зору вчених економістів-аграрників дає підстави стверджувати, що в будь-якій сфері ринкової економіки, сільському господарстві зокрема, провідними мотиваторами економічного зростання і розвитку є матеріальна заінтересованість у примноженні доходів, їх максимізації і відповідальність за результати господарської діяльності під тиском конкурентного середовища. У кінцевому підсумку обидва мотиватора є доміантною рушійною силою економічного зростання і розвитку всіх господарюючих суб'єктів ринкового спрямування.

До загальноновизнаних положень економічної теорії ще за часів А. Сміта, який є одним із її класиків (за визначенням П. Самуельсона – економістом № 1 у XVIII ст.), є те, що ринковій економіці притаманний саморозвиток. Положення суттєво узагальнене і, принаймні для тематики монографії, потребує обґрунтування. Почнемо з того, що всі економічні явища і процеси діють тільки через людей, які

їх персоніфікують. І в цьому розумінні вони суб'єктивні. У той же час дії людей об'єктивні, детерміновані і відповідно здійснюються незалежно від їх волі й почуттів. У цьому аспекті економічні відносини представляють собою об'єктивно-суб'єктивний процес. Об'єктивний рух, розвиток виробничо-господарських відносин проявляється через господарську діяльність суб'єктів – носіїв цих відносин.

Відповідно, під економічним саморозвитком слід розуміти детермінованість господарської поведінки людини об'єктивними зовнішніми умовами, на які вона вплинути не може. З цих позицій саморозвиток має місце лише там, де первинним виробничим ланкам зовнішньоекономічне середовище диктує найбільш важливі організаційні питання: що, як, з ким і для кого виробляти, як вирішувати ці питання. При цьому, в основі економічного саморозвитку знаходяться, в першу чергу, дві функції ринкового механізму: стимулююча і оздоровча (санаційна) і головною метою товаровиробника є максимізація прибутку. Вихідною є остання.

Важливо наголосити, що максимізація прибутку також має об'єктивно-суб'єктивні засади. У цьому зв'язку заслуговує на увагу наступне положення науковців: прибутковість, як і будь-яке економічне явище чи процес, проявляється через свідому діяльність людей, і в даному контексті набуває суб'єктивного характеру. Саме виходячи з цього раніше і сьогодні головна мета економічних суб'єктів, максимізація прибутку, пояснюється природними властивостями окремої людини чи певного прошарку. У цьому випадку об'єктивна мета набуває в значній мірі суб'єктивний «окрас». Інакше кажучи, максимізація прибутку пояснюється ненаситною природою капіталіста-роботодавця, у якого при слові прибуток з'являється «блиск в очах».

Про що свідчить господарська практика суб'єктивного бажання її суб'єктів максимізувати прибуток? Очевидним є той факт, що вони, як особистості, істотно відрізняються між собою. Можна навести чимало прикладів, які підтверджують первинність меркантильних інтересів, і не менше прикладів, коли бізнесмен чималу частку прибутку використовує на благодійні цілі. Для багатьох типовою

є ситуація, за якою вони не в змозі витратити навіть половину відсотків свого капіталу за своє життя. Для них гроші потрібні для того, щоб знову з них робити більші гроші (за формулою $G - G'$) [5, с. 17].

І тут ми виходимо на економічний саморозвиток, який забезпечує стимулююча функція ринку. Якщо коротко, то її дія полягає в наступному. При умові співпадіння попиту і пропозиції на даний товар формується ціна рівноваги. Ринкова ціна і витрати виробництва в кінцевому підсумку визначають розміри прибутку ($P = C - C_b$). На ціну виробник вплинути не може. Собівартість виробу також у значній мірі залежить від цін. Наприклад, у 2015 р. частка матеріальних витрат, які ввійшли до собівартості сільськогосподарської продукції, у сільськогосподарських підприємствах становила 73,7% (в 1990 р. – 49,4%). Більшість з них були придбані за ринковими цінами. В сільськогосподарській продукції фермерських господарств цей показник у 2015 р. становив 74,4% [8, с. 54].

Зрештою, щоби за існуючих ринкових цін збільшити прибуток, товаровиробнику вкрай важливо знизити собівартість виробу до мінімального рівня, нижче середнього, суспільного рівня. На практиці відомі десятки напрямів і засобів зниження собівартості. При узагальненому підході можна виокремити головні: впровадження новітніх видів техніки, технології, менеджменту, підвищення рівня концентрації виробництва і кваліфікації працівників, раціональне використання живої і уречевленої праці тощо (організаційний чинник – менеджмент). У цьому полягає прями інтерес будь-якого товаровиробника. Адже мінімум витрат за даних ринкових цін – це максимум прибутку.

Зі стимулюючою функцією ринку тісно пов'язана оздоровча функція. Вона пояснюється тим, що основою саморозвитку, образно кажучи, є пряник і батіг. Жорстка конкурентна боротьба, в умовах однакового ринково-підприємницького середовища, але з різними умовами господарювання, зумовлює диференціацію товаровиробників за доходами, тобто є передові й відсталі, переможці й переможені. Перші мають більші можливості капіталізувати прибуток і забезпечити процес відтворення на інноваційних засадах. Тобто, саме

вони забезпечують не тільки економічне зростання, але й розвиток. Переможені – це ті товаровиробники, що знаходяться на межі банкрутства або навіть його потерпіли.

Як можна оцінити названу функцію ринку? Різні течії економічної теорії підходять до цього питання неоднозначно. Марксистський напрям відносив її до одного з «недоліків», «провалів» саморозвитку ринкової економіки, який зрештою призводить до циклічного її розвитку, економічних криз і постійно супроводжується економічним, а відповідно і соціальним диспаритетом господарюючих суб'єктів, економічного банкрутства багатьох з них. Водночас широке коло науковців визначають цю функцію як важливий фактор саморозвитку ринкової економіки.

У цілому можна стверджувати, що для окремого товаровиробника загроза, а нерідко і реальність економічного банкрутства – це особиста трагедія, аналогічно безробітному, який бажає працювати. Водночас у макроекономічному аспекті загроза витіснення з ринкового середовища – це «дамоклів меч», який висить над кожним суб'єктом господарювання і спонукає їх, напевне, не менше, ніж матеріальна зацікавленість до раціонального й економічного використання живої й уречевленої праці, підвищення якості продукції, поліпшення її асортименту, вироблення нових товарів. Усе це є важливим методом конкурентної боротьби за покупця. Способами досягнення таких завдань є впровадження нових видів техніки, технології і менеджменту.

Отже, ринковий механізм забезпечує економічне зростання і саморозвиток товарного господарства. В цілому, цей процес економічно ефективний, але жорсткий, подібний до «шокової терапії». У соціальному плані ринкова економіка далеко не гуманна, їй притаманний соціальний диспаритет, тобто вона соціально вразлива. Чимало економічних проблем породжує спонтанне регулювання виробничої діяльності методом спроб і помилок і передусім циклічний розвиток і криза надвиробництва. Але, спроба сформулювати більш ефективний тип економічної системи на засадах свідомого регулювання економічного зростання і розвитку через механізм централізованого директивного планування й управління державою виявилася невдалою.

Практично усі постсоціалістичні країни перейшли на ринкові умови господарювання.

У контексті викладеного можна зробити узагальнений висновок щодо рушійних сил економічного зростання і розвитку взагалі. Першоосновою, рушійною силою, джерелом цього процесу є людина (людський фактор), яка потребує постійного задоволення своїх численних зростаючих економічних потреб. Останні породжують економічний інтерес у привласненні і споживанні економічних благ безпосередньо в натуральному господарстві або їх грошовий еквівалент у товарному. Для власників-господарів окремих виробничих одиниць головним мотивом діяльності є максимізація прибутку (доходу) на основі мінімізації витрат. Саме це і є головною рушійною силою, першоосновою економічного зростання і розвитку виробничо-господарської діяльності. Інші – похідні, вони є засобами досягнення першооснови. У свою чергу, в їх складі ключовим фактором є підприємницька поведінка господаря-товаровиробника щодо удосконалення техніко-технологічної оснащеності підприємства, збільшення його розмірів і удосконалення менеджменту.

Висновки. Розглянуті питання рушійних сил економічного зростання і розвитку сільського господарства дають підстави стверджувати, що для ринкової економіки характерним є переважно спонтанний розвиток. Аргументується науковцями це тим, що ринковій економіці діяльність будь-якого господарства, його продукцію й ефективність оцінює ринок. Перед ним усі рівні. А це означає, що перехід до ринку виключає штучну підтримку неефективно працюючих підприємств. За своєю природою ринкова економіка є госпрозрахунковою і тому передбачає зіставлення виручки від реалізації продукції (послуг) з витратами на її виробництво. Наслідком його може бути прибутковість або збитковість виробництва. Досягнути першого можна лише за умови самостійності, економічної заінтересованості і відповідальності кожного учасника виробничого процесу, суворого дотримання режиму економії на всіх його ділянках. Нехтувати такий підхід до справи можуть тільки ортодокси або недалекоглядні люди, що, на жаль, має місце. Для забезпечення нормального функціонування економіки ці явища необхідно викоренити [7].

Досягнути прибутковості підприємство може лише за двох умов. По-перше, реалізаційні ціни є еквівалентними (у відповідності до законів ринку). По-друге, витрати виробництва здійснені в межах суспільно-необхідного їх рівня. Інакше кажучи, на шляху до забезпечення максимізації прибутку підприємству необхідно подолати такі бар'єри, як ціновий та витратний. Кращий варіант – по можливості високі ціни (але їх блокує ринок) і менші витрати (в значній мірі їх величина залежить від підприємства). Необхідно врахувати й дію «закону спадної дохідності (прибутковості)».

У кінцевому підсумку щодо розгляду закону максимізації прибутку, то в усіх сферах і галузях національної економіки, у тому числі в сільському господарстві, ринкова економіка не гарантує отримання прибутку. Питання міри прибутковості і збитковості визначає ринок, як об'єктивна реальність. Саме після реалізації на ринку виробленої продукції товаровиробник зіставляє її вартість (ціну) з уже понесеними витратами на її виробництво і реалізацію. І тут можуть бути варіанти: прибутковість; відсутність як прибутку, так і збитків; збитковість [5, с. 19].

У науковій літературі нерідко йдеться про «недоліки», «провали», «осічки» ринкової економіки в цілому, ринкового механізму зокрема. На наш погляд, взагалі некоректним є підхід до характеристики певного типу і моделі економіки, коли визначають її недоліки.

Кожна з них є об'єктивною реальністю і функціонує на притаманних їй економічних законах. Якщо вони об'єктивні, то люди не можуть їм дорікати, оцінювати як позитивні чи негативні, або навіть «деформовані». Адже ніхто не нарікає й не визначає позитиви чи негативи Всесвіту і сонячної системи, зокрема, законів її руху, структурну будову. У той же час оскільки економічні відносини діють через людей, то вони в змозі їх змінити і навіть трансформувати в інший тип або модель економіки. Практика це підтверджує. Досвід постсоціалістичних країн дав можливість довести, що заміна ринкового механізму централізовано-директивним державним плануванням, з менш жорстким важелем соцзмагання у порівнянні з конкуренцією не забезпечили бажаного економічного зростання і розвитку. Тобто, з цих позицій свідомий планомірний розвиток поступається спонтанному («невидимій руці ринку»), про яку говорив А.Сміт).

Отже, правомірно стверджувати, що економічне зростання є фундаментальною економічною проблемою, яка постає перед усіма державами. За динамікою економічного зростання характеризують ефективність національної економіки, судять про рівень життя населення, про те, як вирішується проблема обмеженості ресурсів. Економічне зростання можна розглядати як основний показник розвитку і благоустрою країни.

Список літератури

1. Борисова В.А. Вартість та ціна землі / В.А. Борисова, В.О. Сергієнко // Держава та регіони. – Серія: Економіка та підприємництво. – 2001. – № 1. – С. 145-155.
2. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність аграрних підприємств: монографія / І.І. Вініченко. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 444 с.
3. Історія економічних учень: підручник [класичний університетський підручник] / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 130 с.
4. Лисюк О.В. Ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / О.В. Лисюк. – Львівський національний аграрний університет, Львів, 2011. – 20 с.
5. Мельник Л.Л. Економічна засади прибутковості сільського господарства: Монографія / Л.Л. Мельник. – Дніпро, видавництво «Свідлер А.Л.». – 2016. – 346 с.
6. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти / І.В. Прокопа // Агроінком. – 2012. – № 7-9. – С. 24-31.
7. Саблук П.Т. Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 3. – С. 3-10.
8. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2015 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2016. – 379 с.
9. Стеценко О.М. Регулювання земельних відносин і обороту земельних ділянок аграрних господарств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.М. Стеценко. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
10. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: збірник матеріалів Чотирнадцятих річних

зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 16-17 жовтня 2012 р.) / редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 762 с.

11. Супрун О.М. Ефективне господарювання в умовах економічної кризи / О.М. Супрун // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 142-146.

12. Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний / М.Туган-Барановський.–К:Наук.думка, 1994–263с.

13. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2015. – № 5. – С. 5-11.

References:

1. Borysova V.A. Vartist' ta tsina zemli (2001). Cost and cost of earth: State and regions. - Series: Economics and Business

2. Vinichenko I.I. Investytsijna diialnist' ahrarnykh pidpryemstv: monohrafiia (2010). Investment activity of agrarian enterprises :monograph / I.I. Vinichenko

3. Istoriia ekonomichnykh uchen': pidruchnyk [klasychnyj universytets'kyj pidruchnyk] / za red. V.D. Bazylevycha (2004). History of Economic Studies: Textbook [classic university textbook] / ed. V.D. Bazilevich

4. Lysiuk O.V. Efektyvnist' vykorystannia zemel'nykh uhid' u sil's'komu hospodarstvi (2011). Efficiency of land use in agriculture: author's abstract. dis for obtaining sciences. Degree Candidate economist sciences.

5. Mel'nyk L.L. Ekonomichna zasady prybutkovosti sil's'koho hospodarstva: Monohrafiia. (2016). Economic principles of profitability of agriculture: Monograph, Svidler A.L. Publishing House.

6. Prokopa I.V. Struktura suchasnoho ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini: sotsioekonomichnyj ta orhanizatsijnij aspekty. (2012). The structure of modern agrarian production in Ukraine: socio-economic and organizational aspects, Agroinkom

7. Sabluk P.T. Pidvyschennia roli ahrarnoi ekonomichnoi nauky u formuvanni ta realizatsii ahrarnoi polityky v Ukraini. (2001). Increasing the role of agrarian economic science in the formation and implementation of agrarian policy in Ukraine, Economy of agroindustrial complex.

8. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy» za 2015 rik. (2016). Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2015 / State Statistics Committee of Ukraine.

9. Stetsenko O.M. Rehuliuвання zemel'nykh vidnosyn i oborotu zemel'nykh dilianok ahrarnykh hospodarstv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekonom. nauk. (2010). Regulation of land relations and turnover of land plots of agrarian enterprises: author's abstract. dis for obtaining sciences. Degree Candidate economist sciences

10. Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku: zbirnyk materialiv Chotymadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhr. vchen. ekonomistiv-ahrarykiv. (2013). Strategy for the development of the agrarian sector of the economy for the period up to 2020: a collection of materials of the Fourteenth Annual Meeting of the All-Ukrainian Cong. scientist economists-agrarians (Kyiv, October 16-17, 2012)

11. Suprun O.M. Effective management in the context of the economic crisis. (2009). Effective management in the context of the economic crisis, Economy of agroindustrial complex.

12. Tugan-Baranovsk'ij M. Politychna ekonomiiia. Kurs populiarnyj. (1994). Political Economy. The course is popular.

13. Shubravs'ka O.V. Rozvytok sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva Ukrainy: chynnyky zrostannia. (2015). Development of Agricultural Production in Ukraine: Growth Factors, Economics of agroindustrial complex